

Przemysław Snoch

Specjalny Zakład Wychowawczy w Herbach Polskich (1925-1933)

Prace Naukowe. Pedagogika 12, 87-97

2003

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Przemysław Snoch

Specjalny Zakład Wychowawczy w Herbach Polskich (1925 – 1933)

Temat działalności zakładów opiekuńczo-wychowawczych w Częstochowie i powiecie częstochowskim podejmowany był wielokrotnie i ma bogatą literaturę przedmiotu. Z licznych tego typu placówek funkcjonujących w okresie międzywojennym, które były przedmiotem zainteresowań badaczy, stosunkowo mało znany jest Specjalny Zakład Wychowawczy w Herbach Polskich. Omówienie krótkiej, trwającej kilka lat działalności wspomnianej placówki może być ciekawym przyczynkiem do dziejów oświaty w naszym regionie. Zachowane w Archiwum Państwowym w Częstochowie protokoły Rady Pedagogicznej zakładu pozwalają prześledzić nie tylko zmiany organizacyjne tej instytucji opiekuńczej, ale umożliwiają poznanie stosowanych w niej zasad i obowiązujących celów wychowawczych oraz metod pracy z młodzieżą, mających służyć realizacji założeń pedagogicznych.

Założycielem Specjalnego Zakładu Wychowawczego w Herbach Polskich był Komitet Społeczny Województwa Kieleckiego. To powstałe w 1924 roku Stowarzyszenie, którego jednym z organizatorów była Emilia Manteuffel, żona ówczesnego wojewody kieleckiego, dążyło do „rozszerzenia działalności samopomocy społecznej przez objęcie nią jak najszerszych mas społecznych” oraz „zespolenia tej samopomocy społecznej drogą tak jednoczenia w swoim łonie zrzeszeń i instytucji opieki społecznej, jak i nawiązywania i utrzymywania ścisłego kontaktu z takimiż zrzeszeniami i instytucjami działającymi na terenie województwa kieleckiego, które w skład Komitetu wchodzi¹”. Zamierzenia te miały zostać urzeczywistnione przez: „gromadzenie środków materialnych i gotówki i podział ich między poszczególne zrzeszenia i instytucje samopomocy społecznej, a także regulowanie płynących z ofiarności publicznych źródeł i dochodów stowarzyszeń i instytucji opieki społecznej, które wejdą w skład

¹ Archiwum Państwowe w Częstochowie (dalej AP Częstochowa), Starostwo Powiatowe Częstochowskie; dalej St. Pow. Cz. I, sygn. 796 (materiały niepaginowane).

Komitetu Społecznego w taki sposób, aby niesiony przez społeczeństwo dobrowolny podatek i ofiary obciążały w możliwie sprawiedliwej mierze wszystkie warstwy społeczeństwa².

W sferze praktycznej Stowarzyszenie podjęło wysiłek finansowania i prowadzenia wielu placówek opiekuńczych położonych na terenie województwa kieleckiego. Jedną z nich był zakład dla moralnie zaniedbanych chłopców w Herbach Polskich, stanowiący przedmiot niniejszego artykułu. Placówka w Herbach rozpoczęła działalność w 1925 roku. Wzmianka o jej powołaniu znajduje się w piśmie wojewody kieleckiego do starosty częstochowskiego z 10 stycznia 1925 roku, znak P.O. 1305/251/III³.

Specjalny Zakład Wychowawczy przeznaczony był dla moralnie zaniedbanych i trudnych do prowadzenia chłopców w wieku od 7 do 17 lat⁴. Instytucja ta miała zapewnić wychowankom pełną materialną opiekę. Organizować im zajęcia zbiorowe i indywidualne sprzyjające ich rozwojowi umysłowemu i moralnemu, w tym kształcenie w zakresie szkoły powszechnej i zawodowej. Zakład zobowiązany był prowadzić obserwację i badania każdego z podopiecznych. Działalność resocjalizacyjna miała odbywać się za pomocą środków wychowawczych z zakresu pedagogiki ogólnej i specjalnej z wykluczeniem kar cielesnych i prac karnych. Do zadań placówki należało również utrzymywanie kontaktu z wychowankami po opuszczeniu przez nich zakładu, a także udzielanie im wsparcia i pomocy moralnej, a w razie konieczności także materialnej.

Na potrzeby nowo powstałego zakładu Komitet Społeczny wydzierżawił od Ministerstwa Skarbu Państwa ponad 2-hektarową działkę wraz z dwoma budynkami mieszkalnymi i 4 gospodarczymi po byłej komorze celnej w Herbach⁵. Część tych obiektów zajmowało Schronisko dla niemowląt, prowadzone przez częstochowski oddział Polskiego Czerwonego Krzyża. W 1926 roku Emilia Manteuffel zwróciła się z prośbą do Wydziału Powiatowego w Częstochowie o przeniesienie Schroniska do innej siedziby, argumentując, że „utrzymanie nadal żłobka w obecnym pomieszczeniu nie jest możliwe ze względu na charakter Zakładu przeznaczonego dla trudnych do prowadzenia i posiadających skłonności przestępcze chłopców”⁶. Propozycja Komitetu Społecznego zakupu

² Tamże.

³ AP Częstochowa, St. Pow. Cz. I, sygn. 975. Zobacz też D. Sobocińska, *Wstęp do inwentarza akt Specjalnego Zakładu Wychowawczego w Herbach Polskich z lat 1930 – 1931*, s. 1.

⁴ AP Częstochowa, St. Pow. Cz. I, sygn. 796.

⁵ AP Częstochowa, St. Pow. Cz. I, sygn. 854.

⁶ AP Częstochowa, Wydział Powiatowy w Częstochowie I (dalej Wydz. Pow. Cz. I), sygn. 429.

dla żłobka drewnianego budynku w Gnaszynie ostatecznie nie została zrealizowana i przez cały okres funkcjonowania Specjalnego Zakładu Wychowawczego, to znaczy do 1933 roku, obie instytucje sąsiadowały ze sobą. Miały miejsce przypadki, że podopieczni schroniska stawali się wychowankami zakładu⁷.

Organizację wewnętrzną Specjalnego Zakładu Wychowawczego w Herbach oraz prawa i obowiązki młodzieży określał Regulamin zatwierdzony ostatecznie 4 sierpnia 1931 roku przez wojewodę kieleckiego A. Bratkowskiego⁸. Zgodnie z powyższym normatywem funkcję organu prowadzącego placówki pełnił Zarząd Komitetu Społecznego Województwa Kieleckiego. Powoływał i odwoływał on dyrektora, intendenta i lekarza zakładu, a po zasięgnięciu opinii władz jednostki zatrudniał nauczycieli i wychowawców. Członkowie Zarządu i Rady Nadzorczej Komitetu byli uprawnieni do przeprowadzania inspekcji Zakładu i wydawania „doraźnych dyrektyw z mocą obowiązującą”⁹. Według artykułu 1 Rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 22 kwietnia 1927 roku omawiana instytucja podlegała kontroli i nadzorowi Starostwa Powiatowego w Częstochowie¹⁰.

Zakładem bezpośrednio zarządzał dyrektor. Kandydat na to stanowisko musiał być „pedagogiem z wykształceniem specjalnym i dłuższą praktyką nauczycielską lub wychowawczą”¹¹. Dyrektor zobowiązany był mieszkać na terenie placówki oraz „roztaczać osobisty nadzór nad jej życiem i dbać o wszechstronny rozwój każdego z powierzonych mu wychowanków”¹², poprzez prowadzenie kart indywidualnych i wychowawczych poszczególnych podopiecznych. Regulamin stanowił, aby przynajmniej raz na dwa tygodnie zwoływał posiedzenia Rady Pedagogicznej, a w miarę potrzeby zebrania całego personelu. Odpowiadał przed władzami zwierzchnimi za „całość spraw związanych z prawidłowym i zgodnie z budżetem prowadzeniem zakładu, jego majątek, jak również za straty wynikłe z błędnej polityki gospodarczej”¹³. Do szczegółowych kompetencji dyrektora należało między innymi: przyjmowanie i zwalnianie pracowników fizycznych, zawieranie umów z dostawcami, dysponowanie środkami finansowymi, wydawanie zarządzeń porządkowych i nadzór nad realizacją poleceń

⁷ AP Częstochowa, Wydz. Pow. Cz. I, sygn. 214.

⁸ AP Częstochowa, St. Pow. Cz. I, sygn. 796.

⁹ Tamże.

¹⁰ Tamże. Zobacz. też. Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 22 kwietnia 1927 roku o nadzorze i kontroli nad działalnością instytucji opiekuńczych, DzU RP Nr 40, poz. 354.

¹¹ AP Częstochowa, St. Pow. Cz. I, sygn. 796. Zobacz też Rozporządzenie Ministra Pracy i Opieki Społecznej z dnia 10 października 1927 roku o kwalifikacjach kierowników zakładów opiekuńczych, DzU RP Nr 100, poz. 866.

¹² AP Częstochowa, St. Pow. Cz. I, sygn. 796.

¹³ Tamże.

służbowych władz nadrzędnych. Przygotowywał i przedstawiał do zatwierdzenia Zarządowi Komitetu Społecznego preliminarze wydatków budżetowych. Ze swej działalności składał sprawozdania zarówno finansowe, jak i opisowe i statystyczne. Przez pierwsze lata istnienia Specjalnego Zakładu Wychowawczego funkcję dyrektora sprawował Edward Szwarz, jego następcą, działającym do 1933 roku, został Stanisław Papuziński.

W imieniu dyrektora bieżące sprawy administracyjne prowadził intendent zakładu. Musiał posiadać wykształcenie średnie, praktykę wychowawczą oraz wykazać się znajomością prowadzenia kancelarii i rachunkowości podwójnej¹⁴. Do jego obowiązków należało przede wszystkim: kontrasygnowanie dowodów kasowych, zaopatrzenie instytucji we wszelkie potrzebne materiały i produkty, nadzór nad gospodarką magazynową. Intendentowi podlegali pozostali pracownicy administracyjni i fizyczni, do których należeli: buchalter, kancelista, pomocnik magazyniera, gospodyni-kucharka, pomocnica kucharki, dwie praczki, sprzątaczką, dozorca, pomocnicy instruktorów pracowni zawodowych¹⁵.

Nad zdrowiem wychowanków placówki czuwał lekarz. Miał obowiązek przybyć do zakładu o każdej porze, w przypadku gdy jego pomoc była konieczna. Do stałych zadań należało również badanie przyjmowanych do placówki chłopców oraz przeprowadzanie raz w semestrze okresowej kontroli stanu zdrowia wszystkich podopiecznych. Ze swej pracy powinien składać sprawozdania roczne.

Bezpośrednią opiekę nad młodzieżą sprawowali wychowawcy. Regulamin stawiał stosunkowo wysokie wymagania dotyczące ich kwalifikacji i predyspozycji. Powinni się oni legitymować wykształceniem co najmniej średnim ogólnokształcącym i pedagogicznym, praktyką zawodową oraz wysokim poziomem etycznym¹⁶. W pierwszym rzędzie wychowawcy musieli być „powiernikami, przyjaciółmi i opiekunami powierzonych im wychowanków”¹⁷. Podstawowym celem zajęć wychowawczych i resocjalizacyjnych było: „kształtowanie umysłu, rozwijanie zalet charakteru i pogłębienie życia religijnego”¹⁸ młodzieży. Opiekunowie w ramach wyznaczonych dyżurów czuwali nad przestrzeganiem przez chłopców rozkładu dnia i obowiązujących przepisów, dbali o czystość pomieszczeń i higienę osobistą wychowanków. Do ich obowiązków należało także śledzenie postępów podopiecznych w szkole oraz organizowanie grup dokształcających z przedmiotów sprawiających największą trudność. Ze swych czynności wychowawcy składali raporty dyrektorowi. W dokumentach figurują nazwiska następujących, pracujących w zakładzie na przełomie lat

¹⁴ Tamże.

¹⁵ Tamże. Zobacz też Akta miasta Częstochowy (dalej Akta m. Cz., sygn. 7842).

¹⁶ AP Częstochowa, St. Pow. Cz. I, sygn. 796.

¹⁷ Tamże.

¹⁸ Tamże.

dwudziestych i trzydziestych ubiegłego stulecia, opiekunów: Buderacki, Długosz, Orzeł, Stankiewicz¹⁹. Obok wychowawców placówka zatrudniała także instruktorów nauki zawodu.

Wychowankami zakładu byli chłopcy do 17 roku życia, z różnych przyczyn pozbawieni opieki rodzicielskiej i w związku z tym zagrożeni demoralizacją. Zgodnie z Regulaminem placówki w pierwszym rzędzie byli do niej przyjmowani podopieczni z zamkniętych zakładów wychowawczych znajdujących się na terenie województwa kieleckiego. Poza tym w zakładzie umieszczano nieletnich oddawanych bezpośrednio przez rodziców, opiekunów, gminy oraz sądy. Za przykład obrazujący pochodzenie społeczne większości podopiecznych omawianej instytucji można podać życiorys Czesława Janowskiego. W 1929 r. Wydział Opieki Społecznej zwrócił się do Prezydenta Częstochowy o umieszczenie Janowskiego w Specjalnym Zakładzie Wychowawczym, uzasadniając wniosek stwierdzeniem, że wyżej wymieniony jest bezdomny, nie pamięta swoich rodziców i nie wie, skąd oni pochodzą²⁰. Z pisma wynika, iż przebywał w Schronisku dla dzieci w Warszawie, „później został przewieziony do baraków na Stradomiu do Urzędu Emigracyjnego, skąd został oddany na wychowanie do Antoniego Pydzińskiego, zamieszkałego w Kawodrzy Górnej, gdzie opuścił dobrowolnie pracę i przyjął pracę u Roznowskiego, zamieszkałego w Wielkim Borze, ostatnio pracował w Częstochowie przy ulicy Ciemnej, nazwiska gospodarza nie pamięta, lecz zachorował na nogę i pracę opuścił i jako pozostający bez opieki zwrócił się do Komendy Policji Państwowej w Częstochowie, wówczas Komenda Policji skierowała go do Wydziału Zdrowia przy Magistracie”²¹. W placówce przebywały także dzieci emigrantów rosyjskich²². Zakład w Herbach przewidziany był dla 100 osób. Wielkość ta jednak nigdy nie została osiągnięta. Liczbę wychowanków ilustruje poniższa tabela:

Liczba wychowanków Specjalnego Zakładu w Herbach Polskich w latach 1926 – 1929

Lp.	Rok	Liczba wychowanków
1	1926	9
2	1927	61
3	1928	94
4	1929 (stan na dzień 14 maja)	85

Źródło: *Protokół 7-go Zebrania Wydziału Wykonawczego Komitetu Społecznego Województwa Kieleckiego odbytego w dniu 14 maja 1929 roku*²³.

¹⁹ AP Częstochowa, Specjalny Zakład Wychowawczy w Herbach Polskich (dalej Sp. Zak. Wych. Herby), sygn. 1.

²⁰ AP Częstochowa, Akta m. Cz., sygn. 7842.

²¹ Tamże.

²² AP Częstochowa, Sp. Zak. Wych. Herby, sygn. 1.

²³ AP Częstochowa, Akta m. Cz., sygn. 7842.

O przyjęciu nowego podopiecznego decydował Zarząd Komitetu Społecznego Województwa Kieleckiego. Starający się o umieszczenie chłopca w zakładzie musiał przedłożyć uzasadniony wniosek wraz z życiorysem kandydata. Do wniosku należało załączyć deklarację prawnego opiekuna dziecka o pokryciu kosztów opieki oraz świadectwo urodzenia i aktualne świadectwo szkolne. Wychowanka należało również wyposażyć w odpowiednią wyprawkę lub wnieść jej ekwiwalent pieniężny. Podopieczny musiał przejść obowiązkowe badania lekarskie, wykluczające choroby zakaźne zagrażające otoczeniu oraz stwierdzające stopień rozwoju umysłowego, umożliwiającą popieranie nauki w zakresie szkoły powszechnej²⁴.

Podopieczny mógł opuścić zakład, gdy nie sprawiał już trudności wychowawczych, a osiągniętą poprawę można było uznać za trwałą i „gwarantującą możliwość współżycia z otoczeniem, do którego wychodzi”²⁵ oraz na żądanie swoich prawnych opiekunów. Natomiast podstawą do usunięcia chłopca z placówki była długotrwała, nieuleczalna choroba, uniemożliwiająca uczestnictwo w zajęciach resocjalizacyjnych lub stwierdzenie upośledzenia umysłowego. O zwolnieniu i usunięciu wychowanka decydował Prezes Zarządu Komitetu Społecznego, na wniosek dyrektora placówki, zaopiniowany przez Radę Pedagogiczną.

Wymogi wychowawcze stawiane przebywającej w zakładzie młodzieży dokładnie precyzował Regulamin wychowanka²⁶. Wszyscy podopieczni uznani w nim zostali za „obywateli zakładu mający z tego tytułu wypływające prawa i obowiązki”²⁷. W zamian za korzystanie z prawa przebywania w placówcei możliwość zdobycia wykształcenia ogólnego i zawodowego „zależnie od swojej pilności, zamiłowania, zdolności i w miarę posiadanych przez zakład środków”²⁸ musieli oni przestrzegać zasad „dobrego ułożenia i poprawnego obcowania z ludźmi”. Powyższe zasady obejmowały: „używanie umiarkowanego tonu mowy, nieużywanie wyrazów ordynarnych, grzeczne witanie swoich przełożonych, znajomych i kolegów, bycie uprzejmym dla wszystkich, okazywanie pomocy słabszym i niekrzywdzenie zwierząt [...], szanowanie swojej i cudzej własności”²⁹. Wychowankowie zobowiązani zostali również do dbania o czystość i higienę osobistą, stosowania się do rozkładu dnia i do aktywnego udziału we wszelkich zajęciach. Nie mogli bez pozwolenia dyrektora lub wychowawcy opuścić teren placówki. Ponadto młodzież miała za zadanie wykonywać prace związane ze sprzątnięciem pomieszczeń, wydawaniem posiłków, zmywaniem naczyń. Za naruszenie Regulaminu przewidziane były kary, wśród których wymieniono: „upomnienie wychowawcy, względnie dyrektora, pufne lub publiczne, zapis w karcie wychowawczej, ostrzeżenie dyrektora, pozbawienie praw

²⁴ AP Częstochowa, ST. Pow. Cz. I, sygn. 796.

²⁵ Tamże.

²⁶ Tamże.

²⁷ Tamże.

²⁸ Tamże.

²⁹ Tamże.

korzystania z niektórych lub wszystkich rozrywek, pozbawienie prawa wydalania się poza Zakład, pozbawienie prawa przebywania razem z innymi wychowankami”³⁰.

Metody pracy z podopiecznymi w Specjalnym Zakładzie Wychowawczym uwzględniały nowoczesne prądy funkcjonujące w polskiej pedagogice okresu dwudziestolecia międzywojennego. Na posiedzeniach Rady Pedagogicznej dyrektor placówki, Edward Szwarz, wielokrotnie podkreślał znaczenie wzajemnego zaufania pomiędzy wychowawcami i wychowankami oraz właściwej atmosfery w placówce. Uważał, iż „należy kłaść silny nacisk i podkreślać przy każdej okazji chwile radosne tak zbiorowe, jak i indywidualne chłopców, biorąc pod uwagę, że właśnie te chwile są dla nich ciepłem rodzinnym w zakładzie”³¹. Jednocześnie był on przeciwnikiem stosowania kar cielesnych, które uważał za dopuszczalne jedynie w sytuacjach, gdy inne środki wychowawcze zawiodły. Resocjalizacja powinna się jednak opierać na wyrobieniu wśród młodzieży „pewnego poczucia społecznego”³². Zdaniem E. Szwarca w pracy z młodzieżą „na pierwszy plan wysuwa się osobowość wychowawcy”. Dokładano starań, aby w miarę możliwości urozmaicić zajęcia i w odpowiedni sposób zorganizować czas podopiecznych wolny od lekcji. W Zakładzie działały koła zainteresowań. Chłopcy mieli do wyboru Koła: Pracy Społecznej, Gimnastyczno-Sportowe, Kultury i Sztuki, Hodowlano-Zoologiczne. Ponadto funkcjonowała orkiestra i zespół teatralny, dające koncerty i przedstawienia także dla publiczności spoza Zakładu. Młodzież przy współudziale wychowawców redagowała własną gazetę³³.

Najczęściej wymienianymi na posiedzeniach Rady Pedagogicznej zakładu trudnościami wychowawczymi był brak dyscypliny i nieprzestrzeganie przepisów Regulaminu. Wychowankowie zamiast uczestniczyć w obowiązkowych zajęciach i zbiórkach, „wałęsali się po placówce” lub „bezmyślnie przebywali na ulicy”. Miało miejsce samowolne opuszczenie placówki przez nieletnich. O ucieczce dwóch chłopców, Józefa Wiewióra i Kazimierza Jaskólskiego, dyrektor Zakładu informuje Komendę Powiatową Policji Państwowej pismem z 28 marca 1928 roku³⁴. W samej placówce dochodziło do konfliktów na tle wyznaniowym. W trakcie posiedzenia Rady Pedagogicznej z 17 maja 1930 roku jeden z wychowawców informował, że „prawosławni nie spełniają obowiązujących ich praktyk religijnych, wyszydają i naśmiewają się z wychowanków katolickich, którzy muszą spełniać swe obowiązki”³⁵. Rozwiązanie tego problemu w zorganizowaniu odrębnych lekcji religii dla obu wyznań.

³⁰ Tamże.

³¹ AP Częstochowa, Sp. Zak. Wych. Herby, sygn. 1.

³² Tamże.

³³ Tamże.

³⁴ AP Częstochowa, Akta m. Cz., sygn. 7842.

³⁵ AP Częstochowa, Sp. Zak. Wych. Herby, sygn. 1.

Przy placówce istniała 7-klasowa szkoła powszechna zatrudniająca 4 nauczycieli oraz prefekta³⁶. Pomimo wysiłku kadry pedagogicznej poziom nauczania nie był wysoki, o czym świadczą opinie inspektorów szkolnych z 22 listopada 1930 roku i 11 lutego 1931 roku³⁷. Na ogół zarzuty ze strony władz oświatowych dotyczyły opóźnień w realizacji programów nauczania lub nieomawiania całości przewidzianego dla danej klasy materiału, zbyt małej aktywności uczniów na lekcji. Nauczyciele zwracali uwagę na specyficzny charakter instytucji, w której normalny tryb nauki jest niemożliwy do przeprowadzenia. Za podstawowe przyczyny problemów podawali: „stały dopływ chłopców zaniedbanych pod względem nauki, brak systematycznego wieczornego odrabiania lekcji, brak najpotrzebniejszych pomocy naukowych, małą liczbę godzin w poszczególnych oddziałach z poszczególnych przedmiotów”³⁸. Sprawność szkoły obrazuje poniższa tabela.

Zestawienie liczby uczniów szkoły powszechnej w Specjalnym Zakładzie Wychowawczym w Herbach Polskich w roku szkolnym 1929/1930 i 1930/1931

Klasa	Liczba uczniów							
	Zapisanych		Niesklasyfikowanych		Promowanych		Niepromowanych	
	rok szkol. 1929/30	rok szkol. 1930/1931	rok szkol. 1929/30	rok szkol. 1930/31	rok szkol. 1929/30	rok szkol. 1930/31	rok szkol. 1929/30	rok szkol. 1930/1931
I	10	6	1	2	5	1	3	3
II	8	10	-	1	6	5	4	4
III	14	14	2	1	9	10	3	3
IV	15	15	-	2	11	10	4	3
V	18	19	1	1	12	12	5	6
VI	10	13	-	-	8	10	2	3
VII	9	9	-	-	9	9	-	-
Razem	84	86	4	7	60	57	20	22

Źródło: *Księga protokołów posiedzeń Rady Pedagogicznej Specjalnego Zakładu Wychowawczego w Herbach Polskich*³⁹.

³⁶ Tamże. Nauczycielami byli między innymi: Czechowski, Gąsiorowski, Szymczyk i Ząbkowski. Funkcję prefekta pełnił ksiądz prałat Czesław Dróżdż.

³⁷ Tamże.

³⁸ Tamże.

³⁹ Tamże.

Kształcenie zawodowe odbywało się w tak zwanych pracowniach. Wychowankowie mogli tam zdobyć kwalifikację w następujących specjalnościach: stolarz, szewc, koszykarz, krawiec⁴⁰.

Najpoważniejszą przeszkodę w sprawnym funkcjonowaniu Specjalnego Zakładu Wychowawczego w Herbach Polskich stanowiły problemy finansowe. Jednostka miała utrzymywać się z opłat wnoszonych przez samorządy i prawnych opiekunów dzieci umieszczanych w placówce oraz z subsydiów Komitetu Społecznego Województwa Kieleckiego, a także Wydziału Powiatowego w Częstochowie. Z dwóch ostatnich źródeł środki przekazywane były w miarę systematycznie⁴¹. Z dużym opóźnieniem, często dopiero do interwencji ze strony wojewody kieleckiego, zakład otrzymywał pieniądze z poszczególnych gmin. Już 23 grudnia 1925 roku w piśmie do Wydziału Powiatowego nadmieniano, że „mimo przysłanych z końcem każdego miesiąca rachunków nazwane Urzędy Gmin (to znaczy Rzędziny, Opatów i Kamyk) należności za utrzymanie nie wpłacają”⁴². W dalszej części dokumentu Urząd Wojewódzki nadmienia, iż „Zarząd Domu Wychowawczego nie rozporządza funduszami rezerwowymi i dlatego każda zwłoka z zapłatą utrudnia jego działalność, a nawet stawia go w sytuacji bez wyjścia”⁴³. Niska ściągalskość opłat w konsekwencji doprowadziła placówkę do znacznego zadłużenia. W 1929 roku niedobór środków pieniężnych wynosił około 30 tys. złotych⁴⁴. Gospodarkę finansową zakładu i związane z nią problemy ekonomiczne obrazują poniższe zestawienia dochodów i wydatków jednostki.

Zestawienie wydatków zwyczajnych i nadzwyczajnych Specjalnego Zakładu Wychowawczego w Herbach Polskich w roku budżetowym 1930/1931

Lp.	Rodzaj wydatków	Kwota w zł
1	Wierzyciele	22 673, 75
2	Administracja ogólna	51 523,60
3	Gospodarcze	37 347, 50
4	Utrzymanie pracowni	1970,00
5	Opał	5786,20
6	Światło	1639,70
7	Lecznictwo	1310,00
8	Uzupełnienie inwentarza	10465,00
9	Pomoce szkolne	1075,00

⁴⁰ AP Częstochowa, Akta m. Cz., sygn. 7842.

⁴¹ AP Częstochowa, Wydz. Pow. Cz. I, sygn. 433. Zobacz też Akta m. Cz. I, sygn. 7842.

⁴² AP Częstochowa, Wydz. Pow. Cz. I, sygn. 437.

⁴³ Tamże.

⁴⁴ AP Częstochowa, Akta m. Cz., sygn. 7842.

10	Wychowanie fizyczne	1100,00
11	Korespondencja osobista wychowanków	180,00
12	Zdobnictwo	200,00
13	Utrzymanie ogrodu	300,00
14	Konserwacja, utrzymanie budynków i instalacji	3200,00
15	Ubezpieczenie budynków	350,00
16	Czynsz dzierżawny	37 530,00
17	Fundusz na wydatki zastępcze	300,00
18	Na potrzeby samorządu i świetlicy	250,00
19	Pensje dla pracowników i wychowawców	500,00
20	Zapomogi dla wychowanków	200,00
21	Przedłużenie kanalizacji	950,00
22	Instrumenty muzyczne	1600,00
23	Linoleum i chodniki	800,00
24	Rozszerzenie pracowni stolarskiej	750,00
25	Ogrodzenie ogrodu warzywnego	800,00
26	Nieprzewidziane	500,00
	OGÓŁEM	152 997,85

Źródło: *Budżet Specjalnego Zakładu Wychowawczego w Herbach Polskich za rok 1930/1931*⁴⁵.

Zestawienie dochodów zwyczajnych i nadzwyczajnych Specjalnego Zakładu Wychowawczego w Herbach Polskich w roku budżetowym 1930/1931

Lp.	Źródła dochodów	Kwota w zł
1	Saldo gotówkowe na dzień 1 kwietnia 1930 roku	774,83
2	Remanent magazynów na dzień 1 kwietnia 1930 roku	4192,47
3	Dłużnicy na dzień 1 kwietnia 1930 roku	25888,05
4	Zwrot kosztów opieki	87600,00
5	Wpływy z pracowni	2450,00
6	Przelew z budżetu żłobka	2000,00
7	Subwencje różne	3000,00
8	Zwrot wydatków zastępczych	300,00

⁴⁵ Tamże.

9	Zwrot kosztów wyekwipowania wychowanków	200,00
10	Ofiary	400,00
11	Wpływy z widowisk	2500,00
12	Różne dochody z inwentarza żywego	1200,00
13	Zwrot poborów z budżetu żłobka	2442,00
14	Subwencje z Komitetu Społecznego	10580,00
	Niedobór	9470,50

Źródło: *Budżet Specjalnego Zakładu Wychowawczego w Herbach Polskich za rok 1930/1931*⁴⁶.

Nie najlepszą sytuację materialną pogorszył jeszcze wielki kryzys z przełomu lat dwudziestych i trzydziestych. W 1930 roku Magistrat miasta Częstochowy, który w latach poprzednich wpłacał do kasy placówki poważne sumy, w wysokości ponad 8 tys. złotych⁴⁷, był zmuszony do obniżenia na okres przejściowy stawki dziennej na utrzymanie wychowanków do 3 zł. Kłopoty finansowe pogłębił również zły stan budynków, będących siedzibą zakładu. 22 kwietnia 1931 roku Starostwo powiatowe informowało Dyрекcję Robót Publicznych w Kielcach o konieczności wymiany dachu na budynku A nieruchomości w Herbach Polskich użytkowanej przez Komitet Społeczny. Dach ten „był w 1923 roku prowizorycznie pokryty na okres 3 – 4 lat papą”⁴⁸. Ponieważ od tamtego czasu upłynęło już 7 lat, papa zupełnie skruszała i nie daje prawie żadnej ochrony od deszczu⁴⁹. W roku następnym architekt powiatowy wstępnie oszacował koszty kapitalnego remontu siedziby placówki, który miał objąć między innymi: położenie nowego dachu z blachy ocynkowanej, zerwanie starych, zniszczonych rynien i zamontowanie nowych, niezbędne roboty ciesielskie i murarskie, na około 14 tys. złotych⁵⁰. Kwota ta wobec olbrzymiego deficytu budżetowego była dla placówki zbyt wysoka. Prawdopodobnie brak środków finansowych stał się główną przyczyną likwidacji zakładu⁵¹.

W założeniach niniejszy artykuł miał na celu jedynie zarysowanie problematyki związanej z działalnością i funkcjonowaniem Specjalnego Zakładu Wychowawczego w Herbach Polskich. Z pewnością temat ten nie został tu całkowicie wyczerpany. Należy mieć jednak nadzieje, iż przyczyni się do dalszych badań i powstania pełnej monografii tej placówki.

⁴⁶ Tamże.

⁴⁷ Tamże.

⁴⁸ AP Częstochowa, St. Pow. Cz., I, sygn. 854.

⁴⁹ Tamże.

⁵⁰ Tamże.

⁵¹ AP Częstochowa, Wydz. Pow. Cz. I, sygn. 433.